

ماڈیول کی تفصیلات اور اس کا خاکہ

Details of Module and its structure

ماڈیول کی تفصیلات	
Module Detail	
مضمون کا نام	اردو
Subject Name	Urdu
کورس کا نام	اردو رسم الخط کی آموزش
Course Name	Urdu Script Learning
ماڈیول کا عنوان	مطالعہ جاتی اور تحریری انشا، خط اور درخواست
Module Name/Title	Mutala Jati Aur Tahriri Insha, Khat aur Darkhast
ماڈیول آئی ڈی	M-T-I-K-D_12_E
Module ID	
کلیدی الفاظ	مطالعہ، انشاء پر دازی، مضامین، خطوط نویسی
Keywords	

ڈیولپمنٹ ٹیم

Development Team

کردار	نام	ادارہ
Role	Name	Affiliation
کورس کوآرڈینیٹر	پروفیسر محمد فاروق انصاری	ڈی ای ایل، این سی ای آر ٹی، نئی دہلی
Course Coordinators	Prof. Mohd. Faruq Ansari	DEL, NCERT, New Delhi
	پروفیسر دیوان حنان خان	
	Prof. Diwan Hannan Khan	
کورس ایڈمنسٹریٹر	ڈاکٹر عبدالرحمن	ڈی ای ایل، این سی ای آر ٹی، نئی دہلی
Course Administrator	Dr. Abdur Rahman	DEL, NCERT, New Delhi
	ڈاکٹر امتیاز احمد	
	Dr. Imtiyaz Ahmad	

Module: 12

Mutaala Jaati Aur Tahreeri Insha, Khat Aur Darkhaast

Fehrist

1. Taaruf	3
2. Maqsad	3
3. Mutaala ka fun.	3
4. Inshaa Pardaazi ka fun	4
5. Mazmoon ke ajza-e-tarkeebi.....	6
1.1 Taaaruf	6
1.2 Nafs-e-mazmoon.....	6
1.3 Khaatma	7
6. Mazmoon ki qismen.....	7
7. Khutoot Navesi	10
8. Khulaas.....	13

1. Taaruf

Dosto

Apni baat ko doosron tak pahuchane ka ek aham zariya tahreer hai. Tahreer ke zariye hum apni khyalaat se doosron ko muassir karte hain. Tahreer kaise likhi jaye ya doosre lafzon mein achchha mazmoon kaise likha jaaye us se fun aur aart ko Inshaa pardaazi kahte hain. Doosre funoon ke bar-aks is fun mein mahaarat ke liye mutaala ke saath saath mashq bahut zaroori hai. Mazmoon ke alaawa khutoot bhi izahaar ka ek aham zariya hai. Khat ke zariya hum ek Doosre ke ahwaal se baa-khabar hote hain. Malumaat ka tabaadla karte hain. Khutoot kai tarah ke hote hain. Mauzuaat aur maktoob elaih ke aitbaar se khat ki zabaan aur is ka andaaz bhi mukhtalif hota hai.

2. Maqsad

Is module ke mutaale ke baad:

1. Aap mutaala ke fun se waaqif ho sakenge.
2. Inshaa Pardaazi ke usool-o-zawaabit ko jaan sakenge.
3. Achchhe mazmoon ki khususiyaat wa imtiyazaat se waaqif ho sakenge.
4. Khat aur darkhaast likhne ke tareeqe bhi jaan paayenge.

3. Mutaala ka fun.

Dosto mutaala ek fun hai. Taaleem-o-taallum se waabasta har shakhs ke liye is fun ka jaanana zaroori hai. Mutaala ke liye kitaabon ka intekhaab kaafi aham hai. Hamaari aas-paas mukhtalif mauzuaat par saikadon kitaaben maujood hain. Agar aap har kitaab ko padhna chahen to zindgi naa-kaafi hogi. Is liye jis mauzu par mawaad darkaar ho is se mutalliq sirf un kitaabon ka intekhaab karna chahiye jo apni mauzu par mustanad aur jaame hon. Is silsile mein mutalleqa mauzu ke maaherin se mashwara karna soodmand hoga. Agar aap kisi mauzu par kuch likhne ke liye mutaala karna chahte hain to sab se pahle us mauzu se mutalliq aham kitaabon ki fehrist taiyaar karen. Is ke baad in kitaabon ke un hisson par nigaah daalen jo aap ke mauzu se mutalliq hain. Tamaam kitaabon ka mukammal mutaala zaroori nahin hai. Lekin agar aap malumaat mein izaafa ke liye yeh tafreeh ke liye kuch padh rahe hain to aisi surat mein poori kitaab padhne mein koi harj nahin hai.

Mutaala ke liye ek maamul banana chaahiye jis ki paasdaari mumkina taur par karni chaahiye. Maslan rozaana ek ghante ya do ghante ka waqt mutaala ke liye tai kar den to is ka nateeja behtar hoga. Aam taur par maaherin mutaale ke liye subah ke waqt ko zyada behtar tasleem karte hain. Agar yeh waqt mutaala ke liye nikaal saken to behtar hai warna apni sahulat ke aitbaar se din ka koi bhi waqt muntakhab kiya ja sakta hai. Mutaale ke waqt baithne ke andaaz aur roshni ki munaasib miqdaar bhi ahmiyat rakhta hai. Koshish karen ki baith kar aur munaasib doori par kitaab rakh kar padhen. Is se aankh ko aaraam milta hai neez thakaan ka ehसास nahin hota hai. Yaad rahe ki achcha inshaa Pardaaz wahi shakhs ho sakta hai jis ka mutaala wasee ho.

4. Inshaa Pardaazi ka fun

Urdu zabaan mein ibteda hi se inshaa Pardaazi ki riwaayat, zabaan ki nasho-wa-numa ke saath saath parwaan chadhi. Ghalib ke khutoot, Muhammad Husain Azaad ki Tahriren, sir Sayed aur un ke rufaqa ki Tahriyon ne is ko taraqqi ki manzil tak pahunchaaya. Allama Shibli Nomani, Altaaf Husain Haali, Muhsin-ul-Malik, Mastar Ram Chander aur Maulana Abul-Kalam Azaad ki Tahriyon mein Inshaa Pardaazi ke behtar namune dekhne ko milte hain.

Dosto Inshaa Pardaazi ya mazmoon nigaari ek aham fun hai. Is mein mahaarat aur pukhtagi haasil karne ke liye mashq zaroori hai. Zabaan sikhne waalon ko chahiye ki woh pahle chhote chhote jumlon ke zariye apni baat ko pesh karne ki mashq karen. Musalsal mashq aur wusat-e-mutaala ke zariye is fun mein mahaarat paida ki ja sakti hai.

Aisa dekha gaya hai ki baaz logon ke paas wasee malumaat hoti hai lekin likhne ki mashq na hone ki wajah se woh apni malumaat ko Tahreer mein nahin la paate hain. Is ke bar-khelaaf bahut se log jo ilm mein kam darja rakhte hain lekin inshaa Pardaazi mein mahaarat ki wajah se apni baat ko saleeqe se doosron tak pahuncha dete hain. Is liye zaroori hai mukhtasar taur par inshaa Pardaazi ke usoolon ko samajha jaye taaki un ki riwaayat se inshaa Pardaazi mein nikhaar paida kar saken.

Achchi Tahreer likhne ke liye sab se zaroori cheez mutaala hai. Mutaala sirf malumaat jama karne ka naam nahin. Is se inshaa pradaazon ki tarze Tahreer se waaqfiyat hoti hai. Padhne waala jumlon ki saakht aur alfaaz ke istemaal ke

mukhtalif tareeqon se waaqif hota hai.Yah sabhi cheezen achchha mazmoon likhne mein muaawin saabit hoti hain.

Yaad rahe ki mashhoor inshaa pradaazon ki Tahreeron ki naqqaali se bachna zaroori hai.Kisi inshaa pardaaaz ki Tahreer ki naqal karne se likhne waale ki Tahreer saadgi se mahroom ho jaati hai.Is liye jahan tak mumkin ho apne alfaaz mein likhna chahiye.

Dosto inshaa Pardaazi ki mashq ka behtar tareeqa yeh hai ki aham adeebon ke mazaameen ko padh kar use apne alafaaz mein ada kiya jaaye.Mazmoon nigaar ke alfaaz ke muqaabale mein woh alfaaz rakhe jayen jo unhen yaad hon, is tarah musalsal mashq se Tahreer mein khoobsurati aur dil-kashi paida hogi.

Mazmoon ke unwaan ke intekhaab mein koshish yeh ki jaaye ki woh mukhtasar, dilchasp aur mazmoon ke mawaad se mutaabeqat rakhta ho.Mazmoon ka unwaan aisa pur kashish hona chahiye ki qaari mein mazmoon Padhne ki raghbat paida ho.

Mazmoon likhne se pahle us ka khaaka bana lena chahiye.Mazmoon kis mauzu par hoga? Ibtedai guftagu kaisi hogi? Darmiyaan mein kya hoga? Aur aakhir mein kis andaaz mein baat kahi jayegi? Mauzu se mutalliq aham nekaat ek kaaghaz par likh len.Yeh nekaat mazmoon likhte waqt mazmoon nigaar ko bhatakne nahin denge.

Dosto mauzu aur unwaan ke intekhaab ke baad sab se aham marhala hota hai tamheedi guftagu ka.Is liye mazmoon ki ibteda bhi mazmoon ke unwaan ki tarah qaari ki tawajjoh apni taraf kheenchne waala hona chaahiye.Agar qaari ek paragraph padhne ke baad bhi is Tahreer se mutassir nahin hua to woh darmiyaan mein hi mazmoon chhod dega.Is liye mazmoon ka ibtedai hissa pur lutf aur dil chasp hona chaahiye.

Ek achcha mazmoon likhne ke liye ghair zaroori tafseel se bachna bhi laazmi hai.Sirf unhin baaton par tawajjoh deni chahiye jo mazmoon ke liye waaqai zaroori hon.

Alfaaz saade aur aam faham hon.Doosri zabaan ke alfaaz istemaal karne se gurez karen.Jumle chhote aur chust hon.

Khyaal ki tarteeb zaroori hai.Aisa na ho ki jo baat pahle likhei jaani thi us ko aakhir mein ya kisi aur muqaam par likh den.

Mazmoon mein iqtebasaat ko hawaalon ke saath darj karna chaahiye. Isi tarah agar koi baat ya khyaal kisi kitaab ya risaale se akhaz kiya ho to us ka hawaala zaroor dena chaahiye.

Adeebon ki riwaayat rahi hai ki woh apni Tahreeron mein musalsal islah karte rahte the. Is liye inshaa Paradaazi mein mahaarat ke liye mazmoon ko likhne ke baad use baar-baar padhna bhi zaroori hai. Jahan munaasib maaloom ho alfaaz aur jumlon ki tarteeb badalne se gurez nahin karna chahiye. Is amal mein agar mazmoon ko ek se zyada martaba likhna pade to bhi koi harj nahin.

5. Mazmoon ke ajza-e-tarkeebi

Dosto mazmoon ke teen ajza hote hain:

1. Taaaruf.
2. Nafs-e-mazmoon.
3. Khaatma.

1.1 Taaaruf

Taaaruf mein mazmoon ka taaaruf karaaya jaata hai. Yeh hissa unwaan ke fauran baad hota hai. Mazmoon nigaar ki kaamyabi isi mein hai ki woh ek paragraph mein mauzu ka taaaruf is tarah karaye ki mazmoon ko Padhne mein qaari ki dilchasp badhe. Yeh hissa mazmoon ke sar ki haisiyat rakhta hai. Is liye us ke jumlon ki tarteeb aur alfaaz ke istemaal par khusoosi tawajjoh deni chahiye.

1.2 Nafs-e-mazmoon

Mazmoon ka yeh hissa mazmoon ka asal hai. Mazmoon nigaar ko chahiye ki mauzu se mutalliq tamaam aham baaton ko behtareen andaaz mein tarteeb ke saath bayaan kare. Yaad rahe ki koi aham baat chhotne na paye aur koi ghair zaroori cheez is mein shaamil na hone paye. Behtar yeh hoga ki mazmoon likhne se pahle us ke mutaalliqa aham nekaat ko ek jagah likh liya jaaye taaki likhte waqt inteshaar aur be-tarkeebi na paida ho. Agar munaasib ho to mazmoon nigaar zaili unwaanaat bhi qaayam kare taaki qaari ke liye mazmoon se istefaada karne mein aasaani ho.

1.3 Khaatma

Mazmoon ka aakhiri hissa khaatma hota hai. Mazmoon ka yeh hissa bhi tamheed ki tarah mukhtasar hona chahiye. Is hisse mein mazmoon ka khulaasa is andaaz mein bayaan hona chahiye ki qaari ko mazmoon se mukammal tashaffi ka ehssaas ho.

6. Mazmoon ki qismen

Mazmoon kai tarah ke ho sakte hain, maslan Ilmi, Adbi, Taareekhi aur Muaasharti lekin har mazmoon ki zabaan mukhtalif hogi. Misaal ke taur par Ilmi mazmoon ki zabaan istedlaali hoti hai. Adbi mazaameen mein adbi wasail ki madad se shaguftagi aur taazgi paida ki jaati hai jab ki taareekhi aur muaasharti mazaameen ki nauiyat malumaati hoti hai. Is liye wahan ilmi zabaan ka istemaal hi behtar hoga.

Dosto aasaani ke liye khaake diye ja rahe hain is ko saamne rakh kar aap apni pasand ke mauzu par mazaameen likh sakte hain:

“mere pasandeeda ustaad” mauzu par mazmoon ka khaaka yahan pesh kiya ja raha hai.

- Ustaad ka muqaam
- Pasandeeda ustaad ka naam
- Pasandeedgi ki wajah
- Ustaad ka hulya
- Talaba ke saath unka rawaiyya
- Padhaane ka andaaz
- Unke aadaat-o-atwaar
- Unke saath guzre kuch yaaden
- Khaatma

Aaiye ab is mazmoon par ghaur karte hain. Sir Sayed ka ye mazmoon bahut hi dilchasp mazmoon hai is ka unwaan hai. Bahas-v-takraar

Jab kutte aapas mein milkar baithte hain to pahle tewari chadha kar ek Doosre ko buri nigaah se aankhen badal badal kar dekhna shuru karte hain. Phir thodi

thodi gunjeeli aawaaz un ke nathnon se nikalne lagti hai. Phir thoda sa jabada khulta hai aur daant dikhlai dene lagte hain aur halaq se aawaaz nikalni shuru hoti hai. Phir baachhen char kar kaanon se ja lagti hain aur naak simat kar maathe par chadh jaati hai. Daadhon tak daant baahar nikal aate hain. Munh se jhaag nikal padte hain aur aneef aawaaz ke saath uth khade hote hain aur ek Doosre se chimat jaate hain. Is ka haath us ke gale mein aur is ki taang us ki kamar mein. Is ka kaan us ke munh mein aur is ka tentawa us ke jabde mein. Us ne us ko kaata aur us ne us ko pichhaad kar bhanbhoda. Jo kamzor hua dum daba kar bhaag nikla.

Na muhazzab aadamiyon ki majlis mein bhi aapas mein isi tarah takraar hoti hai. Pahle saheb salaamat kar kar aapas mein mil baithte hain. Phir dheemi dheemi baat cheet shuru hoti hai. Ek koi baat kahta hai. Doosra bolta hai waah yun nahin yun hai. woh kahta hai waah tum kya jaano. woh bolta hai tum kya jaano. Donon ki nigaah badal jaati hai. Tewari chadh jaati hai. Rukh badal jaata hai. Aankhen daraawani ho jaati hain. Baachhen chad jaati hain. Daant nikal padate hain. Thook udne lagta hai. Baachhon tak kaf bhar aate hain. Saans jaldi chalti hai. Ragen tan jaati hain. Aankh, Naak, Bhaun, Haath ajeeb ajeeb harkaten karne lagte hain. Aneef aneef aawaazen nikalne lagti hain. Aasteen chadha, haath phaila, us ki gardan us ke haath mein aur is ki daadhi us ki mutthi mein lipa dukki hone lagti hai. Kisi ne beech bachao kar kar chhuda diya to ghurraate huye ek idhar chala gaya aur ek udhar aur agar koi beech bachao karne waala na hua to kamzor ne lipat kar kapde jhaarte sar sahlaate apni raah li.

Jis qadar tahzeeb mein taraqqi hoti hai usi qadar is takraar mein kami hoti hai. Kahin ghurfash ho kar rah jaati hai to kahin to takraar tak ki naubat aa jaati hai. Kahin aankhen badalne aur naak chadhaane aur jaldi jaldi saans chalne hi par khair guzar jaati hai. Magar in sab mein kisi na kisi qadar kutton ki majlis ka asar paaya jaata hai. Pas insaan ko laazim hai ki apne doston se kutton ki tarah bahas-o-takraar karne se parhez kare.

Insaanon mein ikhtelaaf-e-raay zaroor hota hai aur is ko parakhne ke liye bahas-v-mubaahesa hi kasauti hai aur agar sachch poochho to be mubaahesa aur dillagi ke aapas mein doston ki majlis bhi pheeki hai. Magar hamesha mubaahesa aur takraar mein tahzeeb aur shaistagi, muhabbat aur dosti ko haath se dena na chahiye.

Pas ai mere azeez ham watno. Jab tum kisi ke bara-khelaaf koi baat kahni chaho ya kisi ki baat ki tardeed ka irada karo to khush-akhlaaqi aur tahzeeb ko haath se mat do. Agar ek hi majlis mein du badu baat cheet karte hon to aur bhi zyada narmi ikhteyaar karo. Chehra, lehja, aawaaz, waza, lafz is tarah rakho jis se tahzeeb aur sharaafat zaahir ho magar banawat bhi na paai jaave. Tardeedi guftagu ke saath hamesha saadgi se maazrat ke lafz istemaal karo maslan ye ki meri samajh mein nahin aaya ya shaayad mujhe dhoka hua ya shayad mein ghalat samajha go baat to ajeeb hai magar aap ke farmaane se baawar karta hun. Jab do teen dafa baat ka ulat-pher ho aur koi apni raay ko na badle to zyada takraar mat badhao. Yeh kah kar ki main is baat ko phir sochunga ya is par phir khyaal karunga, jhagde ko kuch hanshi khushi dosti ki baaten kah kar khatm karo. Dosti ki baaton mein apne dost ko yaqeen dilao ki is do teen dafa ki ulat-pher se tumhare dil mein kuch kodurat nahin aai hai aur na tumhara matlab baaton ki is ulat-pher se apni dost ko kuch takleef dene ka tha kyonki jhagda ya shuba zyada dinon tak rahne se donon ki muhabbat mein kami ho jaati hai aur rafta-rafta dosti toot jaati hai aur aisi azeez cheez (jaise ki dosti) haath se jaati rahti hai.

Jab ki tum majlis mein ho jahan mukhtalif raay ke aadmi mile huye hain to jahan tak mumkin ho jhagde aur takraar aur mubaahese ko aane mat do. Kyonki jab takraar badh jaati hai to donon ko naaraaz kar deti hai. Jab dekho ki takraar lambi hoti jaati hai aur tezee aur zor se takraar hone lagi hai to jis qadar jald mumkin ho, us ko khatm karo. Aur aapas mein hanshi khushi mazaq ki baaton se dil ko thanda kar lo. Main chaahata hun ki mere ham watan is baat par ghaur karen ki un ki majlison mein aapas ke mubaahese aur takraar ka anjaam kya hota hai.

(Sir Sayed Ahmad Khan)

Sir Sayed Ahmad Khan ke is mazmoon ko dekhen, unhon ne pahle paragraph yaani mazmoon ke taaaruf mein kaafi dilchasp andaaz mein kutton ki ladai ka manzar khincha hai. Yeh saamne ki cheezen hain jo hamare mushaahede ka hissa hain. Sir Sayed Ahmad ne isi ko apne mazmoon ki tamheed banaakar mazmoon ko dilchasp bana diya hai.

Doosre paragraph se chauthe paragraph tak unhon ne bahas-o-mubaahese ke ghair akhlaaqi rawaiyye par roshni daali hai. Is ke nuqsanaat ginwaye hain aur bataaya hai ki ikhtelaaf-e-raay sehat mand insaani samaaj ke liye behad zaroori

hai. Aakhiri paragraph mein woh apni baat ko ek apeel ke saath khatm karte hain ki hum sab ko takraar ke is rawaiyye ko tark kar dena chahiye.

7. Khutoot Navesi

Dosto aaieye ab Khutoot Navesi ke baare mein guftagu karte hain.

Khutoot Navesi bhi ek aham fun hai. Achchhe khat ki khususiyaat yeh hain ki woh saada aam faham zabaan mein ho, ghair zaroori tafsilaat se gurez karte huye sabhi zaroori baaton ko is mein darj kar diya gaya ho. Khat ke zariya hum apni khairiyat aur zarooriyaat ko doosron tak pahunchaate hain aur doosron ki khairiyat aur zarooriyaat se waaqif hote hain.

Khutoot do tarah ke hote hain niji khutoot aur kaarobaari khutoot.

Niji khutoot chunki hum apne rishtedaaron aur doston ko likhte hain is wajah se is ki zabaan shagufta aur pur-lutf hoti hai. Niji khutoot ke zumre mein programon ke daawat naame bhi aate hain. Maujooda zamaane mein mobail aur internet ki wajah se niji khutoot ka rewaaj kam ho gaya hai. Ab zyada-tar qadeem tareeqon par khutoot likhne ke bajaaye S M S ya email ke zariya baghair tamheed ke baat kah di jaati hai.

woh khutoot jo tejaarti maqaasid ke liye likhe jaate hain un ko kaarobaari khutoot kaha jaata hai. Woh khutoot jo sarkaari mahkamon ya school ke principal ko likhe jaate hain woh bhi kaarobaari khutoot kahlaate hain. Nai technology aane ke baad bhi is ki shaklon mein koi khaas tabdeeli nahin aai hai. Chunki yeh khutoot record ka hissa hote hain jo kaarobaari muaamlaat mein kaam mein aate hain is wajah se ab bhi kaarobaari khutoot qawaid-o-zavaabit ki paas-daari ke saath likhe jaate hain.

Khutoot ki ek Doosri taqseem bhi ki jaatee hai .Niji khutoot ko khat kahte hain aur sarkaari mahkamon ya kaarobaari zarooriyaat ke liye likhe gaye khutoot mein chunki khat likhne waala koi cheez talab karta hai is wajah se is ko darkhaast kahte hain.

Urdu mein khat kaise likha jaaye is par guftagu karne se pahle khat ka ek namuna dekhien.

P-17, Batla House

Jamia Nagar, New Delhi

Taarikh 10 January 2020

Janaab Abba Jaan

Assalamu Alaikum

Aap ka khat mila, yeh jaan kar afsos hua ki aap guzashta ek hafte se beemaar hain. Allaah kare ki jab yeh khat aap ko mile to aap sehatyaab ho gaye hon. Dawaiyaan waqt par lijiyega. Allah ki zaat se ummeed hai ki woh jald shifa dega.

Aap mere liye fikrmand na hon, main yahan dil laga kar padh raha hun. Semester imtehaan agle mahine ki das taarikh ko khatm ho raha hai. Chhutti milte hi aap ki khidmat mein haazir hunga.

Duaon mein yaad rakhen, Ammi Jaan ko salaam kahen aur Amjad ko pyaar

wassalam

Asghar Faisal

Is namune ke khat ko padh kar maaloom hota hai ki khat ke chaar ajza hote hain yaani pshaani, alqaab-o-aadaab, nafs-e-mazmoon aur duaiya kalemaat.

Pshaani yeh khat ka pahla hissa hai jis mein khat likhne ki jagah aur taarikh darj hoti hai.

Alqaab-o-aadaab yeh khat ka doosra juz hai jis mein maktoob elaih ke martabe ke lehaaz se is ke liye alqaab aur salaam aur dua likha jaata hai.

Nafs-e-mazmoon khat ka teesra hissa nafs-e-mazmoon hai. Is hissa mein khat likhne ka maqsad aur mudda-a bayaan kiya jaata hai.

Duaiya kalemaat duaiya kalemaat kisi bhi khat ka aakhiri hissa hote hain. Is hisse mein wassalam, dua go ya aap ka khair andesh jaise duaiya kalemaat likhe jaate hain.

Pata aur khat ke aakhir mein maktoob nigaar apna naam aur pata likhta hai.

Yaad rahe ki khat ko maktoob kahte hain. Likhne waale ko maktoob nigaar aur jis ko likha jaaye us ko maktoob elaih kahte hain.

Khat likhne ke silsile mein abhi jo tarteeb bayaan hui woh koi hatmi tarteeb nahin hai. Peshani ko pata ki jagah likhne ka rewaaj bhi aam hai.

Aaiye ab darkhaast likhne ke tareeqe ke baare mein bhi kuch guftagu kar li jaaye.

Dosto khat likhne ka tareeqa hum ne abhi maaloom kiya. Aaiye ab yeh maaloom karte hain ki darkhaast kaise likhte hain. Sarkaari daftaron ya school aur college mein kisi zaroorat ke liye darkhaast jama karana hota hai. Darkhaast mein khutoot ke bar-aks murawwaja tareeqon ki paas-daari zyada ki jaati hai. Namune ke taur par ye darkhaast mulaaheza farmayen.

Taarikh 10 January 2020

Bakhidmat principal Anglo Arabic senior secondary school

Turkaman gate, Delhi

Mauzu: do din ki chhutti ki darkhaast

Arz yeh hai ki is mahine ki 20 aur 21 taarikh ko Lucknow mein mere chachere bhai ki shaadi hai jis ki wajah se main in do taarikhon mein school mein haazir hone se qaasir hun.

Aap se iltemaas hai ki mujhe do dinon ki chhutti marhamat farma kar shukriya ka mauqa den taaki mein apne bhai ki khushi mein shareek ho sakoon.

Ain nawaazish hogi.

Wassalam

Aap ka Farmabardaar shaagird

Akhatar Aalam

Is darkhaast ko dekhien. Niji khat ki tarah is mein bhi peshani, alaqaab-o-aadaab, nafs-e-mazmoon, duaiya aur khaatma hai. Lekin is mein ek izaafi cheez mauzu hai. Is hisse mein khat likhne ka maqsad mukhtasar lafzon mein likha jaata hai taaki sar-sari taur par dekhte hi khat ke maqsad se waaqafiyat ho sake. Taarikh ko naam ke niche bhi darj karne ki riwaayat hai.

8. Khulaas

Dosto

Apni roz-marra ki zindgi mein hamen mazmoon, khat aur darkhaast likhne ki zaroorat padti hai. Achchha mazmoon, khat ya darkhaast likhne ke liye is Module mein bataye gaye usoolon ki paas-daaree zaroori hai. Inshaa Paradaazi ya mazmoon naveesi mein mahaarat kasar-e- mutaala aur muslasal mashq se haasil hoti hai. Is module mein khat aur darkhaast ke namunon ki madad se aap ko khat aur darkhaast likhne ke tareeqe bhi bataye gaye hain. Ummeed hai ki is module mein bataai gayi baaton se aap bhar-poor istefaada karenge.

Disclaimer

Online course ke darsi mawaad ki tarreeb-o-tadveen ke liye NCERT ki darsi wo muaavin darsi kitaabon urdoo zabaan-o-adab ki taarikh, urdu qavaid-o-insha, urdu ki adabi asnaaf, rahnuma kitaab, urdu tadarisiyaat, urdu zaban ki tadarees waghaira se istefada kiya gaya hai

ماڈیول کی تفصیلات اور اس کا خاکہ

Details of Module and its structure

ماڈیول کی تفصیلات Module Detail	
مضمون کا نام Subject Name	اردو Urdu
کورس کا نام Course Name	اردو رسم الخط کی آموزش Urdu Script Learning
ماڈیول کا عنوان Module Name/Title	مطالعہ جاتی اور تحریری انشا، خط اور درخواست Mutala Jati Aur Tahriri Insha, Khat aur Darkhast
ماڈیول آئی ڈی Module ID	M-T-I-K-D_12_H
کلیدی الفاظ Keywords	مطالعہ، انشاء پر دازی، مضامین، خطوط نویسی، درخواست

ڈیولپمنٹ ٹیم

Development Team

کردار Role	نام Name	ادارہ Affiliation
کورس کوآرڈینیٹر Course Coordinators	پروفیسر محمد فاروق انصاری Prof. Mohd. Faruq Ansari پروفیسر دیوان حنان خان Prof. Diwan Hannan Khan	ڈی ای ایل، این سی ای آر ٹی، نئی دہلی DEL, NCERT, New Delhi
کورس ایڈمنسٹریٹر Course Administrator	ڈاکٹر عبدالرحمن Dr. Abdur Rahman ڈاکٹر امتیاز احمد Dr. Imtiyaz Ahmad	ڈی ای ایل، این سی ای آر ٹی، نئی دہلی DEL, NCERT, New Delhi

मोडीयूल-12

मुताला जाती और तहरीरी इंशा, खत और दरखास्त फेहरिस्त

1	तआरुफ	3
2	मक़सद	3
3	मुताला का फ़न.....	3
4	इंशापर्दाज़ी का फ़न	5
5	मज़मून के अज्ज़ा-ए-तर्कीबी	8
5.1	तआरुफ	8
5.2	नफ़स-ए-मज़मून.....	8
5.3	खातमा.....	9
6	मज़मून की क्रिस्में.....	9
7	खुतूत नवेसी	13
8	खुलासा	17

1 तआरुफ

दोस्तो

अपनी बात को दूसरों तक पहुंचाने का एक अहम ज़रीया तहरीर है। तहरीर के ज़रीए हम अपने ख्यालात से दूसरों को मुअस्सिर करते हैं। तहरीर कैसे लिखी जाए या दूसरे लफ़्ज़ों में अच्छा मज़मून कैसे लिखा जाये उसी फ़न और आर्ट को इंशापर्दाज़ी कहते हैं। दूसरे फ़ुनून के बरअक्स इस फ़न में महारत के लिए मुताला के साथ साथ मशक़ बहुत ज़रूरी है। मज़मून के अलावा खुतूत भी इज़हार का एक अहम ज़रीया है। खत के ज़रीया हम एक दूसरे के अहवाल से बाख़बर होते हैं। मालूमात का तबादला करते हैं। खुतूत कई तरह के होते हैं। मौज़ूआत और मकतूब अलैह के ऐतबार से खत की ज़बान और इस का अंदाज़ भी मुख्तलिफ़ होता है।

2 मक़सद

इस मोडीयूल के मुताले के बाद:

1. आप मुताला के फ़न से वाक़िफ़ हो सकेंगे।
2. इंशापर्दाज़ी के उसूल-ओ-ज़वाबित को जान सकेंगे।
3. अच्छे मज़मून की खुसुसीयात व इम्तियाज़ात से वाक़िफ़ हो सकेंगे।
4. खत और दरखास्त लिखने के तरीक़े भी जान पाएंगे।

3 मुताला का फ़न

दोस्तो मुताला एक फ़न है। तालीम-ओ-तअल्लुम से वाबस्ता हर शख़्स के लिए इस फ़न का जानना ज़रूरी है। मुताला के लिए किताबों का इंतियाब काफ़ी अहम

है। हमारे आस-पास मुख्तलिफ़ मौजूआत पर सैकड़ों किताबें मौजूद हैं। अगर आप हर किताब को पढ़ना चाहें तो ज़िंदगी नाकाफ़ी होगी। इस लिए जिस मौजू पर मवाद दरकार हो इस से मुतअल्लिक़ सिर्फ़ उन किताबों का इंतेखाब करना चाहिए जो अपने मौजू पर मुस्तनद और जामे हों। इस सिलसिले में मुतअल्लेक़ा मौजू के माहेरीन से मशवरा करना सूदमंद होगा। अगर आप किसी मौजू पर कुछ लिखने के लिए मुताला करना चाहते हैं तो सबसे पहले उस मौजू से मुतअल्लिक़ अहम किताबों की फ़ेहरिस्त तैयार करें। इस के बाद इन किताबों के उन हिस्सों पर निगाह डालें जो आप के मौजू से मुतअल्लिक़ है। तमाम किताबों का मुकम्मल मुताला ज़रूरी नहीं है। लेकिन अगर आप मालूमात में इज़ाफ़ा के लिए या तफ़रीह के लिए कुछ पढ़ रहे हैं तो ऐसी सूरत में पूरी किताब पढ़ने में कोई हर्ज नहीं है।

मुताला के लिए एक मामूल बनाना चाहिए जिस की पासदारी मुम्किन तौर पर करनी चाहिए। मसलन रोज़ाना एक घंटे या दो घंटे का वक़्त मुताला के लिए तै कर दें तो इस का नतीजा बेहतर होगा। आम तौर पर माहेरीन मुताले के लिए सुबह के वक़्त को ज़्यादा बेहतर तस्लीम करते हैं। अगर ये वक़्त मुताला के लिए निकाल सकें तो बेहतर है वरना अपनी सहूलत के ऐतबार से दिन का कोई भी वक़्त मुन्तख़ब किया जा सकता है। मुताले के वक़्त बैठने के अंदाज़ और रोशनी की मुनासिब मिक्दर भी अहमियत रखता है। कोशिश करें कि बैठ कर और मुनासिब दूरी पर किताब रख कर पढ़ें। इस से आँख को आराम मिलता है नीज़ थकान का एहसास नहीं होता है। याद रहे कि अच्छा इंशापर्दाज़ वही शख्स हो सकता है जिस का मुताला वसी हो।

4 इंशापर्दाज़ी का फ़न

उर्दू ज़बान में इब्तेदा ही से इंशापर्दाज़ी की रिवायत, ज़बान की नशो-व-नुमा के साथ साथ प्रवान चढ़ी। ग़ालिब के ख़ुतूत, मुहम्मद हुसैन आज़ाद की तहरीरें, सर सय्यद और उन के रुफ़का की तहरीरों ने इस को तरक्की की मंज़िल तक पहुंचाया। अल्लामा शिबली नोमानी, अलताफ़ हुसैन हाली, मुहसिन-उल-मलिक, मास्टर राम चन्द्र और मौलाना अबुल-कलाम आज़ाद की तहरीरों में इंशापर्दाज़ी के बेहतरीन नमूने देखने को मिलते हैं।

दोस्तो इंशापर्दाज़ी या मज़मून निगारी एक अहम फ़न है। इस में महारत और पुख्तगी हासिल करने के लिए मशक़ ज़रूरी है। ज़बान सीखने वालों को चाहिए कि वो पहले छोटे छोटे जुमलों के ज़रीए अपनी बात को पेश करने की मशक़ करें। मुसलसल मशक़ और वुसअत मुताला के ज़रीये इस फ़न में महारत पैदा की जा सकती है।

ऐसा देखा गया है कि बाज़ लोगों के पास वसी मालूमात होती है लेकिन लिखने की मशक़ ना होने की वजह से वो अपनी मालूमात को तहरीर में नहीं ला पाते हैं। इस के बरखेलाफ़ बहुत से लोग जो इल्म में कम दर्जा रखते हैं लेकिन इंशापर्दाज़ी में महारत की वजह से अपनी बात को सलीके से दूसरों तक पहुंचा देते हैं। इस लिए ज़रूरी है मुख्तसर तौर पर इंशापर्दाज़ी के उसूलों को समझा जाए ताकि उन की रिआयत से इंशापर्दाज़ी में निखार पैदा कर सकें।

अच्छी तहरीर लिखने के लिए सब से ज़रूरी चीज़ मुताला है। मुताला सिर्फ़ मालूमात जमा करने का नाम नहीं। इस से इंशापर्दाज़ों की तर्ज तहरीर से

वाकफ़ीयत होती है। पढ़ने वाला जुमलों की साख़्त और अलफ़ाज़ के इस्तेमाल के मुख्तलिफ़ तरीकों से वाक़िफ़ होता है। यह सभी चीज़ें अच्छा मज़मून लिखने में मुआविन साबित होती हैं।

याद रहे कि मशहूर इंशाप्रदाज़ों की तहरीरों की नक़्काली से बचना ज़रूरी है। किसी इंशापर्दाज़ की तहरीर की नक़ल करने से लिखने वाले की तहरीर सादगी से महरूम हो जाती है। इस लिए जहां तक मुम्किन हो अपने अलफ़ाज़ में लिखना चाहिए।

दोस्तो इंशापर्दाज़ी की मश्क़ का बेहतर तरीका ये है कि अहम अदीबों के मज़ामीन को पढ़ कर उसे अपने अलफ़ाज़ में अदा किया जाये। मज़मून निगार के अलफ़ाज़ के मुक़ाबले में वो अलफ़ाज़ रखे जाएं जो उन्हें याद हों, इस तरह मुसलसल मश्क़ से तहरीर में ख़ूबसूरती और दिल-कशी पैदा होगी।

मज़मून के उनवान के इन्तेखाब में कोशिश ये की जाये कि वो मुख्तसर, दिलचस्प और मज़मून के मवाद से मुताबिक़त रखता हो। मज़मून का उनवान ऐसा पुर कशिश होना चाहिए कि क़ारी में मज़मून पढ़ने की रग़बत पैदा हो।

मज़मून लिखने से पहले उस का ख़ाका बना लेना चाहिए। मज़मून किस मौज़ू पर होगा? इब्तेदाई गुफ़्तगु कैसी होगी? दरमियान में क्या होगा? और आख़िर में किस अंदाज़ में बात कही जाएगी? मौज़ू से मुतअल्लिक़ अहम नेकात एक काग़ज़ पर लिख लें। ये नेकात मज़मून लिखते वक़्त मज़मून निगार को भटकने नहीं देंगे।

दोस्तो मौजू और उनवान के इन्तेखाब के बाद सब से अहम मरहला होता है तमहीदी गुफ्तगु का। इस लिए मज़मून की इब्तेदा भी मज़मून के उनवान की तरह क़ारी की तवज्जोह अपनी तरफ़ खींचने वाला होना चाहिए। अगर क़ारी एक पैराग्राफ़ पढ़ने के बाद भी इस तहरीर से मुतअस्सिर नहीं हुआ तो वो दरमियान में ही मज़मून छोड़ देगा। इस लिए मज़मून का इब्तेदाई हिस्सा पुर लुत्फ़ और दिल चस्प होना चाहिए।

एक अच्छा मज़मून लिखने के लिए ग़ैर ज़रूरी तफ़सील से बचना भी लाज़मी है। सिर्फ़ उन्हीं बातों पर तवज्जोह देनी चाहिए जो मज़मून के लिए वाक़ई ज़रूरी हों। अलफ़ाज़ सादे और आमफहम हों। दूसरी ज़बान के अलफ़ाज़ इस्तेमाल करने से गुरेज़ करें। जुमले छोटे और चुस्त हों।

ख़याल की तर्तीब ज़रूरी है। ऐसा ना हो कि जो बात पहले लिखी जानी थी उस को आख़िर में या किसी और मुक़ाम पर लिख दें।

मज़मून में इक़तेबासात को हवालों के साथ दर्ज करना चाहिए। इसी तरह अगर कोई बात या ख़याल किसी किताब या रिसाले से अख़ज़ किया हो तो उस का हवाला ज़रूर देना चाहिए।

अदीबों की रिवायत रही है कि वो अपनी तहरीरों में मुसलसल इस्लाह करते रहते थे। इस लिए इंशापर्दाज़ी में महारत के लिए मज़मून को लिखने के बाद उसे बार-बार पढ़ना भी ज़रूरी है। जहां मुनासिब मालूम हो अलफ़ाज़ और जुमलों की तर्तीब बदलने से गुरेज़ नहीं करना चाहिए। इस अमल में अगर मज़मून को एक से ज़्यादा मर्तबा लिखना पड़े तो भी कोई हर्ज नहीं।

5 मज़मून के अज्जा-ए-तर्कीबी

दोस्तो मज़मून के तीन अज्जा होते हैं:

1. तआरुफ़।
2. नफ़स-ए-मज़मून।
3. खातमा।

5.1 तआरुफ़

तआरुफ़ में मज़मून का तआरुफ़ कराया जाता है। ये हिस्सा उनवान के फ़ौरन बाद होता है। मज़मून निगार की कामयाबी इसी में है कि वो एक पैराग्राफ़ में मौजू का तआरुफ़ इस तरह कराए कि मज़मून को पढ़ने में क़ारी की दिलचस्पी बढ़े। ये हिस्सा मज़मून के सर की हैसियत रखता है। इस लिए उस के जुमलों की तर्तीब और अलफ़ाज़ के इस्तेमाल पर खुसूसी तवज्जोह देनी चाहिए।

5.2 नफ़स-ए-मज़मून

मज़मून का ये हिस्सा मज़मून का असल है। मज़मून निगार को चाहिए कि मौजू से मुतअल्लिक तमाम अहम बातों को बेहतरीन अंदाज़ में तर्तीब के साथ बयान करे। याद रहे कि कोई अहम बात छूटने ना पाए और कोई ग़ैर ज़रूरी चीज़ इस में शामिल ना होने पाए। बेहतर ये होगा कि मज़मून लिखने से पहले उस के मुताल्लिका अहम नेकात को एक जगह लिख लिया जाये ताकि लिखते वक़्त इंतेशार और बे-तरतीबी ना पैदा हो। अगर मुनासिब हो तो मज़मून निगार ज़ैली उनवानात भी कायम करे ताकि क़ारी के लिए मज़मून से इस्तेफ़ादा करने में आसानी हो।

5.3 खातमा

मज़मून का आखिरी हिस्सा खातमा होता है। मज़मून का ये हिस्सा भी तमहीद की तरह मुख्तसर होना चाहिए। इस हिस्से में मज़मून का खुलासा इस अंदाज़ में बयान होना चाहिए कि क़ारी को मज़मून से मुकम्मल तश्फ़ी का एहसास हो।

6 मज़मून की क़िस्में

मज़मून कई तरह के हो सकते हैं, मसलन इल्मी, अदबी, तारीख़ी और मुआशरती लेकिन हर मज़मून की ज़बान मुख्तलिफ़ होगी। मिसाल के तौर पर इल्मी मज़मून की ज़बान इस्तिदलाली होती है। अदबी मज़ामीन में अदबी वसाइल की मदद से शगुफ़्तगी और ताज़गी पैदा की जाती है जब कि तारीख़ी और मुआशरती मज़ामीन की नौईयत मालूमाती होती है। इस लिए वहां इल्मी ज़बान का इस्तेमाल ही बेहतर होगा।

दोस्तो आसानी के लिए खाके दिए जा रहे हैं इस को सामने रख कर आप अपनी पसंद के मौज़ू पर मज़ामीन लिख सकते हैं:

‘मेरे पसंदीदा उस्ताद’ मौज़ू पर मज़मून का खाका यहां पेश किया जा रहा है।

- उस्ताद का मुक़ाम
- पसंदीदा उस्ताद का नाम
- पसंदीदगी की वजह
- उस्ताद का हुलिया
- तलबा के साथ उनका रवैय्या

- पढ़ाने का अंदाज़
- उन के आदात-व-अत्वार
- उनके साथ गुज़री कुछ यादें
- खातमा

आईए अब इस मज़मून पर गौर करते हैं। सर सय्यद का ये मज़मून बहुत ही दिलचस्प मज़मून है इस का उनवान है। 'बहस-व-तकरार'

जब कुत्ते आपस में मिलकर बैठते हैं तो पहले तेवरी चढ़ा कर एक दूसरे को बुरी निगाह से आँखें बदल बदल कर देखना शुरू करते हैं। फिर थोड़ी थोड़ी गूंजीली आवाज़ उन के नथनों से निकलने लगती है। फिर थोड़ा सा जबड़ा खुलता है और दाँत दिखलाई देने लगते हैं और हलक़ से आवाज़ निकलनी शुरू होती है। फिर बाँछें चर कर कानों से जा लगती हैं और नाक सिमट कर माथे पर चढ़ जाती है। डाढ़ों तक दाँत बाहर निकल आते हैं। मुँह से झाग निकल पड़ते हैं और अनीफ़ आवाज़ के साथ उठ खड़े होते हैं और एक दूसरे से चिमट जाते हैं। इस का हाथ उस के गले में और इस की टांग उस की कमर में। इस का कान उस के मुँह में और इस का टेंटवा उस के जबड़े में। उस ने उस को काटा और उस ने उस को पिछाड़ कर भनभोड़ा। जो कमज़ोर हुआ दुम दबा कर भाग निकला।

ना मुहज़ज़ब आदमियों की मजलिस में भी आपस में इसी तरह तकरार होती है। पहले साहेब सलामत कर कर आपस में मिल बैठते हैं। फिर धीमी धीमी बातचीत शुरू होती है। एक कोई बात कहता है। दूसरा बोलता है वाह यूँ नहीं यूँ है। वो कहता है वाह तुम क्या जानो। वो बोलता है तुम क्या जानो। दोनों की

निगाह बदल जाती है। तेवरी चढ़ जाती है। रख बदल जाता है। आँखें डरावनी हो जाती हैं। बाँहें चढ़ जाती हैं। दाँत निकल पड़ते हैं। थूक उड़ने लगता है। बाँहों तक कफ़ भर आते हैं। सांस जल्दी चलती है। रगें तन जाती हैं। आँख, नाक, भों, हाथ अजीब अजीब हरकतें करने लगते हैं। अनीफ़ अनीफ़ आवाज़ें निकलने लगती हैं। आसतीन चढ़ा, हाथ फैला, उस की गर्दन उस के हाथ में और इस की दाढ़ी उस की मुट्ठी में लिपा दुक्की होने लगती है। किसी ने बीच बचाओ कर कर छोड़ा दिया तो गुराते हुए एक इधर चला गया और एक उधर और अगर कोई बीच बचाओ करने वाला ना हुआ तो कमज़ोर ने लिपट कर कपड़े झारते सर सहलाते अपनी राह ली।

जिस क़दर तहज़ीब में तरक्की होती है उसी क़दर इस तकरार में कमी होती है। कहीं गरफ़श हो कर रह जाती है तो कहीं तो तकरार तक की नौबत आ जाती है। कहीं आँखें बदलने और नाक चढ़ाने और जल्दी जल्दी सांस चलने ही पर ख़ैर गुज़र जाती है। मगर इन सब में किसी ना किसी क़दर कुत्तों की मजलिस का असर पाया जाता है। पस इन्सान को लाज़िम है कि अपने दोस्तों से कुत्तों की तरह बहस-व-तकरार करने से परहेज़ करे।

इन्सानों में इखतेलाफ़-ए-राय ज़रूर होता है और इस को परखने के लिए बहस-व-मुबाहेसा ही कसौटी है और अगर सच्च पूछो तो बे मुबाहेसा और दिल्लगी के आपस में दोस्तों की मजलिस भी फीकी है। मगर हमेशा मुबाहेसा और तकरार में तहज़ीब और शाइस्तगी, मुहब्बत और दोस्ती को हाथ से देना ना चाहिए।

पस ऐ मेरे अज़ीज़ हम वतनो। जब तुम किसी के बरखेलाफ़ कोई बात कहनी चाहो या किसी की बात की तरदीद का इरादा करो तो खुशअखलाकी और

تھجیب کو ہاتھ سے مت دو۔ اگر اک ہی مجلس میں دو بد باتچیت کرتے ہو تو اور بھی جیاداً نرمی ڈختیار کرو۔ چہرا، لہجا، آواز، وچا، لہجہ اس ترہ رخوا جس سے تھجیب اور شرافت جہیر ہو مگر بناوٹ بھی نا پائی جآوے۔ تردیدی گفٹگو کے ساٹ ہمیشا سادگی سے مآرر کے لہجہ ڈستمال کرو مسالن ے کی مری سمجھ میں نہیں آیا یا شاید مجھے ڈوکا ہوا یا شاید میں گالت سمجھا گو بات تو آجیب ہے مگر آپ کے فرمانے سے باور کرتا ہوں۔ جب دو تین دفا بات کا ولٹ-فر ہو اور کوئی اپنی رای کو نا بدلے تو جیاداً تکرار مت بڈاؤ۔ ے کھ کر کی میں اس بات کو फिर سوچوں گا یا اس پر फिर رخیال کرؤں گا، ڈگڈے کو کؤخ ہنسی رخی ڈوستی کی باتیں کھ کر رتم کرو۔ ڈوستی کی باتوں میں اپنے ڈوست کو یکنی دلاؤ کی اس دو تین دفا کی ولٹ-فر سے تومہارے دل میں کؤخ کؤرر نہیں آئی ہے اور نا تومہارا متلب باتوں کی اس ولٹ-فر سے اپنے ڈوست کو کؤخ تکلیف دےنے کا ٹا کیوںکی ڈگڈا یا شوبا جیاداً دینوں تک رھنے سے دونوں کی مہببت میں کمی ہو جاتی ہے اور رفرتا-رفرنا ڈوستی ٹوٹ جاتی ہے اور آسی آجیج چیز (جیسے کی ڈوستی ہاتھ سے جاتی رھتی ہے)۔

جب کی توم مجلس میں ہو جہاں مؤخترلیف رای کے آدمی मिलے हुए ہیں تو جہاں تک مؤمکن ہو ڈگڈے اور تکرار اور موبہسے کو آنے مت دو۔ کیوںکی جب تکرار بڈ جاتی ہے تو دونوں کو ناراج کر دتی ہے۔ جب دےخوا کی تکرار لمبی ہوتی جاتی ہے اور تہی اور جور سے تکرار ہونے لگی ہے تو جس کدر جلد مؤمکن ہو، اس کو رتم کرو۔ اور آپس میں ہنسی رخی مآک کی باتوں سے

दिल को ठंडा कर लो। मैं चाहता हूँ कि मेरे हमवतन इस बात पर गौर करें कि उन की मजलिसों में आपस के मुबाहेसे और तकरार का अंजाम क्या होता है।

(सर सय्यद अहमद खान)

सर सय्यद अहमद खान के इस मज़मून को देखें, उन्होंने पहले पैराग्राफ़ यानी मज़मून के तआरुफ़ में काफ़ी दिलचस्प अंदाज़ में कुत्तों की लड़ाई का मंज़र खींचा है। ये सामने की चीज़ें हैं जो हमारे मुशाहेदे का हिस्सा हैं। सर सय्यद ने इसी को अपने मज़मून की तमहीद बनाकर मज़मून को दिलचस्प बना दिया है।

दूसरे पैराग्राफ़ से चौथे पैराग्राफ़ तक उन्होंने बहस-व-मुबाहसे के ग़ैर अखलाक़ी रवैय्ये पर रोशनी डाली है। इस के नुक़सानात गिनवाए हैं और बताया है कि इखतेलाफ़-ए-राय सेहत मंद इन्सानी समाज के लिए बेहद ज़रूरी है। आखिरी पैराग्राफ़ में वो अपनी बात को एक अपील के साथ ख़त्म करते हैं कि हम सब को तकरार के इस रवैय्ये को तर्क कर देना चाहिए।

7 ख़ुतूत नवेसी

दोस्तो आईए अब ख़ुतूत नवेसी के बारे में गुफ़्तगु करते हैं।

ख़ुतूत नवेसी भी एक अहम फ़न है। अच्छे ख़त की ख़ुसुसीयात ये हैं कि वो सादा आमफहम ज़बान में हो, ग़ैर ज़रूरी तफ़सीलात से गुरेज़ करते हुए सभी ज़रूरी बातों को इस में दर्ज कर दिया गया हो। ख़त के ज़रीया हम अपनी ख़ैरीयत और ज़रूरीयात को दूसरों तक पहुंचाते हैं और दूसरों की ख़ैरीयत और ज़रूरीयात से वाक़िफ़ होते हैं।

ख़ुतूत दो तरह के होते हैं निजी ख़ुतूत और कारोबारी ख़ुतूत।

निजी खुतूत चूँकि हम अपने रिश्तेदारों और दोस्तों को लिखते हैं इस वजह से इस की ज़बान शगुफ़ता और पुरलुत्फ़ होती है। निजी खुतूत के जुमरे में प्रोग्रामों के दावत नामे भी आते हैं। मौजूदा ज़माने में मोबाइल और इंटरनेट की वजह से निजी खुतूत का रिवाज कम हो गया है। अब ज़्यादा-तर क़दीम तरीकों पर खुतूत लिखने के बजाय एस एम एस या ईमेल के ज़रीया बग़ैर तमहीद के बात कह दी जाती है।

वो खुतूत जो तेजारती मक़ासिद के लिए लिखे जाते हैं उनको कारोबारी खुतूत कहा जाता है। वो खुतूत जो सरकारी महकमों या स्कूल के प्रिंसिपल को लिखे जाते हैं वो भी कारोबारी खुतूत कहलाते हैं। नई टैक्नालोजी आने के बाद भी इस की शक़लों में कोई खास तबदीली नहीं आई है। चूँकि ये खुतूत रिकार्ड का हिस्सा होते हैं जो कारोबारी मुआमलात में काम में आते हैं इस वजह से अब भी कारोबारी खुतूत क़वाइद-व-ज़वाबित की पासदारी के साथ लिखे जाते हैं।

खुतूत की एक दूसरी तक़सीम भी की जाती है । निजी खुतूत को ख़त कहते हैं और सरकारी महकमों या कारोबारी ज़रूरीयात के लिए लिखे गए खुतूत में चूँकि ख़त लिखने वाला कोई चीज़ तलब करता है इस वजह से इस को दरखास्त कहते हैं।

उर्दू में ख़त कैसे लिखा जाये इस पर गुफ़्तगु करने से पहले ख़त का एक नमूना देखें

पी-17, बटला हाऊस

जामिया नगर, नई दिल्ली

تاریخ 10 جنوری 2020

جناب ابا جان

اوسلامو الكوم

آپ كا خت ملا، ے جان كر افسوس هوا كى آپ गुजश्ता एक हफ्ते से बीमार हैं। अल्लाह करे كى जब ے خت आप को मिले तो आप सेहतयाब हो गए हों। दवाईयां वक्त पर लीजिएगा। अल्लाह की ज्ञात से उम्मीद है كى वो जल्द शिफा देगा।

आप मेरे लिए फ़िक्रमंद ना हों, मैं यहां दिल लगा कर पढ़ रहा हूँ। सेमेस्टर इमतिहान अगले महीने की दस तारीख को खत्म हो रहा है। छुट्टी मिलते ही आप की खिदमत में हाज़िर हूँगा।

दुआओं में याद रखें, अम्मी जान को सलाम कहें और अमजद को प्यार

वससलाम

असगर फ़ैसल

इस नमूने के खत को पढ़ कर मालूम होता है كى खत के चार अज्जा होते हैं यानी पेशानी, अलक्राब व आदाब, नफ़स-ए-मज़मून और दुआइया कलेमात।

पेशानी ے खत का पहला हिस्सा है जिस में खत लिखने की जगह और तारीख दर्ज होती है।

अलक्राब-व-आदाब ے खत का दूसरा जुज़ है जिस में मकतूब एलैह के मर्तबे के लेहाज़ से इस के लिए अलक्राब और सलाम और दुआ लिखा जाता है।

नफ़स-ए-मज़मून खत का तीसरा हिस्सा नफ़स-ए-मज़मून है। इस हिस्सा में खत लिखने का मक़सद और मुद्दा बयान किया जाता है।

दुआइया कलेमात दुआइया कलेमात किसी भी खत का आखिरी हिस्सा होते हैं। इस हिस्से में वस्सलाम, दुआ गो या आप का खैरअंदेश जैसे दुआइया कलेमात लिखे जाते हैं।

पता और खत के आखिर में मकतूब निगार अपना नाम और पता लिखता है।

याद रहे कि खत को मकतूब कहते हैं। लिखने वाले को मकतूब निगार और जिस को लिखा जाये उस को मकतूब एलैह कहते हैं।

खत लिखने के सिलसिले में अभी जो तर्तीब बयान हुई वह कोई हतमी तर्तीब नहीं है। पेशानी को पता की जगह लिखने का रेवाज भी आम है।

आईए अब दरखास्त लिखने के तरीके के बारे में भी कुछ गुफ्तगु कर ली जाये।

दोस्तो खत लिखने का तरीका हम ने अभी मालूम किया। आईए अब ये मालूम करते हैं कि दरखास्त कैसे लिखते हैं। सरकारी दफ्तरों या स्कूल और कॉलेज में किसी ज़रूरत के लिए दरखास्त जमा कराना होता है। दरखास्त में खुतूत के बरअक्स मुरव्वजा तरीकों की पासदारी ज़्यादा की जाती है। नमूने के तौर पर ये दरखास्त मुलाहेज़ा फ़रमाएं।

तारीख 10 जनवरी 2020

बखिदमत प्रिंसिपल ऐंगलो अरबिक सीनीयर सेकेण्डरी स्कूल

तुर्कमान गेट, दिल्ली

मौजू दो दिन की छुट्टी की दरखास्त

अर्ज ये है कि इस महीने की 20 और 21 तारीख को लखनऊ में मेरे चचेरे भाई की शादी है जिस की वजह से मैं इन दो तारीखों में स्कूल में हाज़िर होने से कासिर हूँ।

आप से इलतेमास है कि मुझे दो दिनों की छुट्टी मर्हमत फ़रमा कर शुक्रिया का मौक़ा दें ताकि मैं अपने भाई की खुशी में शरीक हो सकूँ।

ऐन नवाज़िश होगी

वस्सलाम

आपका फ़र्माबरदार शागिर्द

अखतर आलिम

इस दरखास्त को देखें। निजी खत की तरह इस में भी पेशानी, अलकाब-ओ-आदाब, नफ़स-ए-मज़मून, दुआइया और खातमा है। लेकिन इस में एक इज़ाफ़ी चीज़ 'मौजू' है। इस हिस्से में खत लिखने का मक़सद मुख़्तसर लफ़्ज़ों में लिखा जाता है ताकि सरसरी तौर पर देखते ही खत के मक़सद से वाक़फ़ीयत हो सके। तारीख को नाम के नीचे भी दर्ज करने की रिवायत है।

8 खुलासा

दोस्तो

अपनी रोज़मर्रा की ज़िंदगी में हमें मज़मून, खत और दरखास्त लिखने की ज़रूरत पड़ती है। अच्छा मज़मून, खत या दरखास्त लिखने के लिए इस मोडीयूल में बताए गए उसूलों की पासदारी ज़रूरी है। इंशापर्दाज़ी या मज़मूननवीसी में

महारत कसरत मुताला और मुसलसल मशक से हासिल होती है। इस मोडीयूल में खत और दरखास्त के नमूनों की मदद से आपको खत और दरखास्त लिखने के तरीके भी बताए गए हैं। उम्मीद है कि इस मोडीयूल में बताई गई बातों से आप भरपूर इस्तिफादा करेंगे।

Disclaimer

ऑनलाइन कोर्स के दर्सी मवाद की तर्तीब व तदवीन के लिए एन सी ई आर टी की दर्सी व मुआविन दर्सी किताबों उर्दू ज़बान व अदब की तारीख, उर्दू क़वाइदो-इंशा, उर्दू की अदबी अस्नाफ़, रहनुमा किताब, उर्दू तदरिसिय्यात, उर्दू ज़बान की तदरीस वगैरा से इस्तेफादा किया गया है

ماڈیول کی تفصیلات اور اس کا خاکہ

Details of Module and its structure

ماڈیول کی تفصیلات Module Detail	
مضمون کا نام Subject Name	اردو Urdu
کورس کا نام Course Name	اردو رسم الخط کی آموزش Urdu Script Learning
ماڈیول کا عنوان Module Name/Title	مطالعہ جاتی اور تحریری انشا، خط اور درخواست Mutala Jati Aur Tahriri Insha, Khat aur Darkhast
ماڈیول آئی ڈی Module ID	M-T-I-K-D_12_U
کلیدی الفاظ Keywords	مطالعہ، انشاء پر دازی، مضامین، خطوط نویسی

ڈیولپمنٹ ٹیم

Development Team

کردار Role	نام Name	ادارہ Affiliation
کورس کوآرڈینیٹر Course Coordinators	پروفیسر محمد فاروق انصاری Prof. Mohd. Faruq Ansari پروفیسر دیوان حنان خان Prof. Diwan Hannan Khan	ڈی ای ایل، این سی ای آر ٹی، نئی دہلی DEL, NCERT, New Delhi
کورس ایڈمنسٹریٹر Course Administrator	ڈاکٹر عبدالرحمن Dr. Abdur Rahman ڈاکٹر امتیاز احمد Dr. Imtiyaz Ahmad	ڈی ای ایل، این سی ای آر ٹی، نئی دہلی DEL, NCERT, New Delhi

ماڈیول: 12

مطالعہ جاتی اور تحریری انشاء، خط اور درخواست

فہرست

1	تعارف:	3
2	مقصد:	3
3	مطالعہ کا فن:	3
4	انشا پر دازی کا فن:	4
5	مضمون کے اجزائے ترکیبی:	6
5.1	تعارف:	6
5.2	نفس مضمون:	6
5.3	خاتمہ:	7
6	مضمون کی قسمیں:	7
7	خطوط نویسی	9
8	خلاصہ:	12

1 تعارف:

دوستو!

اپنی بات کو دوسروں تک پہنچانے کا ایک اہم ذریعہ تحریر ہے۔ تحریر کے ذریعہ ہم اپنے خیالات سے دوسروں کو متاثر کرتے ہیں۔ تحریر کیسے لکھی جائے یا دوسرے لفظوں میں اچھا مضمون کیسے لکھا جائے اسی فن اور آرٹ کو انشا پر دازی کہتے ہیں۔ دوسرے فنون کے برعکس اس فن میں مہارت کے لیے مطالعہ کے ساتھ ساتھ مشق بہت ضروری ہے۔ مضمون کے علاوہ خطوط بھی اظہار کا ایک اہم ذریعہ ہے۔ خط کے ذریعہ ہم ایک دوسرے کے احوال سے باخبر ہوتے ہیں۔ معلومات کا تبادلہ کرتے ہیں۔ خطوط کئی طرح کے ہوتے ہیں۔ موضوعات اور مکتوب الیہ کے اعتبار سے خط کی زبان اور اس کا انداز بھی مختلف ہوتا ہے۔

2 مقصد:

اس ماڈیول کے مطالعے کے بعد:

1. آپ مطالعہ کے فن سے واقف ہو سکیں گے۔
2. انشا پر دازی کے اصول و ضوابط کو جان سکیں گے۔
3. اچھے مضمون کی خصوصیات و امتیازات سے واقف ہو سکیں گے۔
4. خط اور درخواست لکھنے کے طریقے بھی جان پائیں گے۔

3 مطالعہ کا فن:

دوستو! مطالعہ ایک فن ہے۔ تعلیم و تعلم سے وابستہ ہر شخص کے لیے اس فن کا جاننا ضروری ہے۔ مطالعہ کے لیے کتابوں کا انتخاب کافی اہم ہے۔ ہمارے آس پاس مختلف موضوعات پر سیکڑوں کتابیں موجود ہیں۔ اگر آپ ہر کتاب کو پڑھنا چاہیں تو زندگی ناکافی ہوگی۔ اس لیے جس موضوع پر مواد درکار ہو اس سے متعلق صرف ان کتابوں کا انتخاب کرنا چاہیے جو اپنے موضوع پر مستند اور جامع ہوں۔ اس سلسلے میں متعلقہ موضوع کے ماہرین سے مشورہ کرنا سود مند ہوگا۔ اگر آپ کسی موضوع پر کچھ لکھنے کے لیے مطالعہ کرنا چاہتے ہیں تو سب سے پہلے اس موضوع سے متعلق اہم کتابوں کی فہرست تیار کریں۔ اس کے بعد ان کتابوں کے ان حصوں پر نگاہ ڈالیں جو آپ کے موضوع سے متعلق ہے۔ تمام کتابوں کا مکمل مطالعہ ضروری نہیں ہے۔ لیکن اگر آپ معلومات میں اضافہ کے لیے یا تفریح کے لیے کچھ پڑھ رہے ہیں تو ایسی صورت میں پوری کتاب پڑھنے میں کوئی حرج نہیں ہے۔

مطالعہ کے لیے ایک معمول بنانا چاہیے جس کی پاسداری ممکنہ طور پر کرنی چاہیے۔ مثلاً روزانہ ایک گھنٹہ یا دو گھنٹے کا وقت مطالعہ کے لیے طے کر دیں تو اس کا نتیجہ بہتر ہوگا۔ عام طور پر ماہرین مطالعہ کے لیے صبح کے وقت کو زیادہ بہتر تسلیم کرتے ہیں۔ اگر یہ وقت مطالعہ کے لیے نکال سکیں تو بہتر ہے ورنہ اپنی سہولت کے اعتبار سے دن کا کوئی بھی وقت منتخب کیا جاسکتا ہے۔ مطالعہ کے وقت بیٹھنے کے انداز اور روشنی کی مناسب مقدار بھی اہمیت ہے۔ کوشش کریں کہ بیٹھ کر اور مناسب دوری پر کتاب رکھ کر پڑھیں۔ اس سے آنکھ کو آرام ملتا ہے نیز تھکان کا احساس نہیں ہوتا ہے۔ یاد رہے کہ اچھا انشا پر داز وہی شخص ہو سکتا ہے جس کا مطالعہ وسیع ہو۔

4 انشا پر دازی کا فن:

اردو زبان میں ابتدا ہی سے انشا پر دازی کی روایت، زبان کی نشوونما کے ساتھ ساتھ پروان چڑھی۔ غالب کے خطوط، محمد حسین آزاد کی تحریریں، سرسید اور ان کے رفقا کی تحریروں نے اس کو ترقی کی منزل تک پہنچایا۔ علامہ شبلی نعمانی، الطاف حسین حالی، محسن الملک، ماسٹر رام چندر اور مولانا ابوالکلام آزاد کی تحریروں میں انشا پر دازی کے بہترین نمونے دیکھنے کو ملتے ہیں۔

دوستو! انشا پر دازی یا مضمون نگاری ایک اہم فن ہے۔ اس میں مہارت اور پختگی حاصل کرنے کے لیے مشق ضروری ہے۔ زبان سیکھنے والوں کو چاہیے کہ وہ پہلے چھوٹے چھوٹے جملوں کے ذریعہ اپنی بات کو پیش کرنے کی مشق کریں۔ مسلسل مشق اور وسعت مطالعہ کے ذریعہ اس فن میں مہارت پیدا کی جاسکتی ہے۔

ایسا دیکھا گیا ہے کہ بعض لوگوں کے پاس وسیع معلومات ہوتی ہے لیکن لکھنے کی مشق نہ ہونے کی وجہ سے وہ اپنی معلومات کو تحریر میں نہیں لپاتے ہیں۔ اس کے برخلاف بہت سے لوگ جو علم میں کم درجہ رکھتے ہیں لیکن انشا پر دازی میں مہارت کی وجہ سے اپنی بات کو سلیقے سے دوسروں تک پہنچا دیتے ہیں۔ اس لیے ضروری ہے مختصر طور پر انشا پر دازی کے اصولوں کو سمجھا جائے تاکہ ان کی رعایت سے انشا پر دازی میں نکھار پیدا کر سکیں۔

اچھی تحریر لکھنے کے لیے سب ضروری چیز مطالعہ ہے۔ مطالعہ صرف معلومات جمع کرنے کا نام نہیں۔ اس سے انشا پر دازوں کی طرز تحریر سے واقفیت ہوتی ہے۔ پڑھنے والا جملوں کی ساخت اور الفاظ کے استعمال کے مختلف طریقوں سے واقف ہوتا ہے۔ یہ سبھی چیزیں اچھا مضمون لکھنے میں معاون ثابت ہوتی ہیں۔

یاد رہے کہ مشہور انشا پردازوں کی تحریروں کی نقالی سے بچنا ضروری ہے۔ کسی انشا پرداز کی تحریر کی نقل کرنے سے لکھنے والے کی تحریر سادگی سے محروم ہو جاتی ہے۔ اس لیے جہاں تک ممکن ہو اپنے الفاظ میں لکھنا چاہیے۔

دوستو! انشا پردازی کی مشق کا بہتر طریقہ یہ ہے کہ اہم ادیبوں کے مضامین کو پڑھ کر اسے اپنے الفاظ میں ادا کیا جائے۔ مضمون نگار کے الفاظ کے مقابلے میں وہ الفاظ رکھے جائیں جو انہیں یاد ہوں، اس طرح مسلسل مشق سے تحریر میں خوبصورتی اور دلکشی پیدا ہوگی۔

مضمون کے عنوان کے انتخاب میں کوشش یہ کی جائے کہ وہ مختصر، دلچسپ اور مضمون کے مواد سے مطابقت رکھتا ہو۔ مضمون کا عنوان ایسا پُرکشش ہونا چاہیے کہ قاری میں مضمون پڑھنے کی رغبت پیدا ہو۔

مضمون لکھنے سے پہلے اس کا خاکہ بنالینا چاہیے۔ مضمون کس موضوع پر ہوگا؟ ابتدائی گفتگو کیسی ہوگی؟ درمیان میں کیا ہوگا؟ اور آخر میں کس انداز میں بات کہی جائے گی؟ موضوع سے متعلق اہم نکات ایک کاغذ پر لکھ لیں۔ یہ نکات مضمون لکھتے وقت مضمون نگار کو بھٹکنے نہیں دیں گے۔

دوستو! موضوع اور عنوان کے انتخاب کے بعد سب سے اہم مرحلہ ہوتا ہے تمہیدی گفتگو کا۔ اس لیے مضمون کی ابتدا بھی مضمون کے عنوان کی طرح قاری کی توجہ اپنی طرف کھینچنے والا ہونا چاہیے۔ اگر قاری ایک پیرا گراف پڑھنے کے بعد بھی اس تحریر سے متاثر نہیں ہوا تو وہ درمیان میں ہی مضمون چھوڑ دے گا۔ اس لیے مضمون کا ابتدائی حصہ پر لطف اور دلچسپ ہونا چاہیے۔

ایک اچھا مضمون لکھنے کے لیے غیر ضروری تفصیل سے بچنا بھی لازمی ہے۔ صرف انہیں باتوں پر توجہ دینی چاہیے جو مضمون کے لیے واقعی ضروری ہوں۔

الفاظ سادے اور عام فہم ہوں۔ دوسری زبان کے الفاظ استعمال کرنے سے گریز کریں۔ جملے چھوٹے اور چست ہوں۔

خیال کی ترتیب ضروری ہے۔ ایسا نہ ہو کہ جو بات پہلے لکھی جانی تھی اس کو آخر میں یا کسی اور مقام پر لکھ دیں۔

مضمون میں اقتباسات کو حوالوں کے ساتھ درج کرنا چاہیے۔ اسی طرح اگر کوئی بات یا خیال کسی کتاب یا رسالے سے اخذ کیا ہو تو اس کا حوالہ ضرور دینا چاہیے۔

ادیبوں کی روایت رہی ہے کہ وہ اپنی تحریروں میں مسلسل اصلاح کرتے رہتے تھے۔ اس لیے انشا پردازی میں مہارت کے لیے مضمون کو لکھنے کے بعد اسے بار بار پڑھنا بھی ضروری ہے۔ جہاں مناسب معلوم ہو الفاظ اور جملوں کی ترتیب بدلنے سے گریز نہیں کرنا چاہیے۔ اس عمل میں اگر مضمون کو ایک سے زیادہ مرتبہ لکھنا پڑے تو بھی کوئی حرج نہیں۔

5 مضمون کے اجزائے ترکیبی:

دوستو! مضمون کے تین اجزا ہوتے ہیں۔

1. تعارف
2. نفس مضمون
3. خاتمہ

5.1 تعارف:

تعارف میں مضمون کا تعارف کرایا جاتا ہے۔ یہ حصہ عنوان کے فوراً بعد ہوتا ہے۔ مضمون نگار کی کامیابی اسی میں ہے کہ وہ ایک پیرا گراف میں موضوع کا تعارف اس طرح کرائے کہ مضمون کو پڑھنے میں قاری کی دلچسپی بڑھے۔ یہ حصہ مضمون کے سر کی حیثیت رکھتا ہے۔ اس لیے اس کے جملوں کی ترتیب اور الفاظ کے استعمال پر خصوصی توجہ دینی چاہیے۔

5.2 نفس مضمون:

مضمون کا یہ حصہ مضمون کا اصل ہے۔ مضمون نگار کو چاہیے کہ موضوع سے متعلق تمام اہم باتوں کو بہترین انداز میں ترتیب کے ساتھ بیان کرے۔ یاد رہے کہ کوئی اہم بات چھوٹے نہ پائے اور کوئی غیر ضروری چیز اس میں شامل نہ ہونے پائے۔ بہتر یہ ہو گا کہ مضمون لکھنے سے پہلے اس کے متعلقہ اہم نکات کو ایک جگہ لکھ لیا جائے تاکہ لکھتے وقت انتشار اور بے ترتیبی نہ پیدا ہو۔ اگر مناسب ہو تو مضمون نگار ذیلی عنوانات بھی قائم کرے تاکہ قاری کے لیے مضمون سے استفادہ کرنے میں آسانی ہو۔

5.3 خاتمہ:

مضمون کا آخری حصہ خاتمہ ہوتا ہے۔ مضمون کا یہ حصہ بھی تمہید کی طرح مختصر ہونا چاہیے۔ اس حصے میں مضمون کا خلاصہ اس انداز میں بیان ہونا چاہیے کہ قاری کو مضمون سے مکمل تشفی کا احساس ہو۔

6 مضمون کی قسمیں:

مضمون کئی طرح کے ہو سکتے ہیں، مثلاً علمی، ادبی، تاریخی اور معاشرتی لیکن ہر مضمون کی زبان مختلف ہوگی۔ مثال کے طور پر علمی مضمون کی زبان استدلالی ہوتی ہے۔ ادبی مضامین میں ادبی وسائل کی مدد سے شگفتگی اور تازگی پیدا کی جاتی ہے جبکہ تاریخی اور معاشرتی مضامین کی نوعیت معلوماتی ہوتی ہے۔ اس لیے وہاں علمی زبان کا استعمال ہی بہتر ہوگا۔

دوستو! آسانی کے لیے خاکے دیے جا رہے ہیں اس کو سامنے رکھ کر آپ اپنی پسند کے موضوع پر مضامین لکھ سکتے ہیں:

”میرے پسندیدہ استاد“ موضوع پر مضمون کا خاکہ یہاں پیش کیا جا رہا ہے۔

- استاد کا مقام
- پسندیدہ استاد کا نام
- پسندیدگی کی وجہ
- استاد کا حلیہ
- طلباء کے ساتھ ان کا رویہ
- پڑھانے کا انداز
- ان کے عادات و اطوار
- ان کے ساتھ گزری کچھ یادیں
- خاتمہ

آئیے اب اس مضمون پر غور کرتے ہیں۔ سرسید کا یہ مضمون بہت ہی دلچسپ مضمون ہے اس کا عنوان ہے۔ ”بحث و تکرار“

جب کتے آپس میں مل کر بیٹھتے ہیں تو پہلے تیوری چڑھا کر ایک دوسرے کو بری نگاہ سے آنکھیں بدل بدل کر دیکھنا شروع کرتے ہیں۔ پھر تھوڑی تھوڑی گونجیلی آواز ان کے نتھنوں سے نکلنے لگتی ہے۔ پھر تھوڑا سا جبر اکھلتا ہے اور دانت دکھلائی دینے لگتے ہیں اور حلق سے آواز

نکلی شروع ہوتی ہے۔ پھر باچھیں چر کر کانوں سے جا لگتی ہیں اور ناک سمٹ کر ماتھے پر چڑھ جاتی ہے۔ ڈاڑھوں تک دانت باہر نکل آتے ہیں۔ منہ سے جھاگ نکل پڑتے ہیں اور عنیف آواز کے ساتھ اٹھ کھڑے ہوتے ہیں اور ایک دوسرے سے چٹ جاتے ہیں۔ اس کا ہاتھ اس کے گلے میں اور اس کی ٹانگ اس کی کمر میں۔ اس کا کان اس کے منہ میں اور اس کا ٹینٹو اس کے جڑے میں۔ اس نے اس کو کاٹا اور اس نے اس کو پچھاڑ کر بھنبھوڑا۔ جو کمزور ہو ادم دبا کر بھاگ نکلا۔

نامہذب آدمیوں کی مجلس میں بھی آپس میں اسی طرح تکرار ہوتی ہے۔ پہلے صاحب سلامت کر کر آپس میں مل بیٹھتے ہیں۔ پھر دھیمی دھیمی بات چیت شروع ہوتی ہے۔ ایک کوئی بات کہتا ہے۔ دوسرا بولتا ہے واہ یوں نہیں یوں ہے۔ وہ کہتا ہے واہ تم کیا جانو۔ وہ بولتا ہے تم کیا جانو۔ دونوں کی نگاہ بدل جاتی ہے۔ تیوری چڑھ جاتی ہے۔ رخ بدل جاتا ہے۔ آنکھیں ڈراؤنی ہو جاتی ہیں۔ باچھیں چر جاتی ہیں۔ دانت نکل پڑتے ہیں۔ تھوک اڑنے لگتا ہے۔ باچھوں تک کف بھر آتے ہیں۔ سانس جلدی چلتا ہے۔ رگیں تن جاتی ہیں۔ آنکھ، ناک، بھوں، ہاتھ عجیب عجیب حرکتیں کرنے لگتے ہیں۔ عنیف عنیف آوازیں نکلنے لگتی ہیں۔ آستین چڑھا، ہاتھ پھیلا، اس کی گردن اس کے ہاتھ میں اور اس کی ڈاڑھی اس کی مٹھی میں لپاؤ لگتی ہے۔ کسی نے بیچ بچاؤ کر کر چھڑا دیا تو غراتے ہوئے ایک ادھر چلا گیا اور ایک ادھر اور اگر کوئی بیچ بچاؤ کرنے والا نہ ہو تو کمزور نے لپٹ کر کپڑے جھارتے سر سہلاتے اپنی راہ لی۔

جس قدر تہذیب میں ترقی ہوتی ہے اسی قدر اس تکرار میں کمی ہوتی ہے۔ کہیں غر فاش ہو کر رہ جاتی ہے تو کہیں تو تکرار تک نوبت آ جاتی ہے۔ کہیں آنکھیں بدلنے اور ناک چڑھانے اور جلدی جلدی سانس چلنے ہی پر خیر گذر جاتی ہے۔ مگر ان سب میں کسی نہ کسی قدر کتوں کی مجلس کا اثر پایا جاتا ہے۔ پس انسان کو لازم ہے کہ اپنے دوستوں سے کتوں کی طرح بحث و تکرار کرنے سے پرہیز کرے۔

انسانوں میں اختلاف رائے ضرور ہوتا ہے اور اس کو پرکھنے کے لیے بحث و مباحثہ ہی کسوٹی ہے اور اگر سچ پوچھو تو بے مباحثہ اور دل لگی کے آپس میں دوستوں کی مجلس بھی پھینکی ہے۔ مگر ہمیشہ مباحثہ اور تکرار میں تہذیب اور شائستگی، محبت اور دوستی کو ہاتھ سے دینا چاہیے۔

پس اے میرے عزیز ہم وطنو۔ جب تم کسی کے برخلاف کوئی بات کہنی چاہو یا کسی کی بات کی تردید کا ارادہ کرو تو خوش اخلاقی اور تہذیب کو ہاتھ سے مت دو۔ اگر ایک ہی مجلس میں دو بدو بات چیت کرتے ہو تو اور بھی زیادہ نرمی اختیار کرو۔ چہرہ، لہجہ، آواز، وضع، لفظ اس طرح رکھو جس سے تہذیب اور شرافت ظاہر ہو مگر بناوٹ بھی نہ پائی جاوے۔ تردیدی گفتگو کے ساتھ ہمیشہ سادگی سے معذرت کے لفظ استعمال کرو مثلاً یہ کہ میری سمجھ میں نہیں آیا یا شاید مجھے دھوکا ہوا یا شاید میں غلط سمجھا گو بات تو عجیب ہے مگر آپ کے فرمانے سے باور کرتا ہوں۔ جب دو تین دفعہ بات کا لٹ پھیر ہو اور کوئی اپنی رائے کو نہ بدلے تو زیادہ تکرار مت بڑھاؤ۔ یہ کہہ کر کہ میں اس بات کو پھر سوچوں گا یا

اس پر پھر خیال کروں گا، جھگڑے کو کچھ ہنسی خوشی دوستی کی باتیں کہہ کر ختم کرو۔ دوستی کی باتوں میں اپنے دوست کو یقین دلاؤ کہ اس دو تین دفعہ کی الٹ پھیر سے تمہارے دل میں کچھ کدورت نہیں آئی ہے اور نہ تمہارا مطلب باتوں کی اس الٹ پھیر سے اپنے دوست کو کچھ تکلیف دینے کا تھا کیونکہ جھگڑا یا شبہ زیادہ دنوں تک رہنے سے دونوں کی محبت میں کمی ہو جاتی ہے اور رفتہ رفتہ دوستی ٹوٹ جاتی ہے اور ایسی عزیز چیز (جیسے کہ دوستی) ہاتھ سے جاتی رہتی ہے۔

جب کہ تم مجلس میں ہو جہاں مختلف رائے کے آدمی ملے ہوئے ہیں تو جہاں تک ممکن ہو جھگڑے اور تکرار اور مباحثے کو آنے مت دو۔ کیونکہ جب تقریر بڑھ جاتی ہے تو دونوں کو ناراض کر دیتی ہے۔ جب دیکھو کہ تقریر لمبی ہوتی جاتی ہے اور تیزی اور زور سے تقریر ہونے لگی ہے تو جس قدر جلد ممکن ہو، اس کو ختم کرو۔ اور آپس میں ہنسی خوشی مذاق کی باتوں سے دل کو ٹھنڈا کر لو۔ میں چاہتا ہوں کہ میرے ہم وطن اس بات پر غور کریں کہ ان کی مجلسوں میں آپس کے مباحثے اور تکرار کا انجام کیا ہوتا ہے۔

(سر سید احمد خان)

سر سید احمد خان کے اس مضمون کو دیکھیں، انہوں نے پہلے پیرا گراف یعنی مضمون کے تعارف میں کافی دلچسپ انداز میں کتوں کی لڑائی کا منظر کھینچا ہے۔ یہ سامنے کی چیزیں ہیں جو ہمارے مشاہدے کا حصہ ہیں۔ سر سید نے اسی کو اپنے مضمون کی تمہید بنا کر مضمون کو دلچسپ بنا دیا ہے۔

دوسرے پیرا گراف سے چوتھے پیرا گراف تک انہوں نے بحث و مباحثے کے غیر اخلاقی رویے پر روشنی ڈالی ہے۔ اس کے نقصانات گنوائے ہیں اور بتایا ہے کہ اختلاف رائے صحت مند انسانی سماج کے لیے بے حد ضروری ہے۔ آخری پیرا گراف میں وہ اپنی بات کو ایک ایبل کے ساتھ ختم کرتے ہیں کہ ہم سب کو تکرار کے اس رویے کو ترک کر دینا چاہیے۔

7 خطوط نویسی

دوستو! آئیے اب خطوط نویسی کے بارے میں گفتگو کرتے ہیں۔

خطوط نویسی بھی ایک اہم فن ہے۔ اچھے خط کی خصوصیات یہ ہیں کہ وہ سادہ عام فہم زبان میں ہو، غیر ضروری تفصیلات سے گریز کرتے ہوئے سبھی ضروری باتوں کو اس میں درج کر دیا گیا ہو۔ خط کے ذریعہ ہم اپنی خیریت اور ضروریات کو دوسروں تک پہنچاتے ہیں اور دوسروں کی خیریت اور ضروریات سے واقف ہوتے ہیں۔

خطوط دو طرح کے ہوتے ہیں: نجی خطوط اور کاروباری خطوط۔

نجی خطوط چونکہ ہم اپنے رشتہ داروں اور دوستوں کو لکھتے ہیں اس وجہ سے اس کی زبان شگفتہ اور پر لطف ہوتی ہے۔ نجی خطوط کے زمرے میں پروگراموں کے دعوت نامے بھی آتے ہیں۔ موجودہ زمانے میں موبائل اور انٹرنیٹ کی وجہ سے نجی خطوط کا رواج کم ہو گیا ہے۔ اب زیادہ تر قدیم طریقوں پر خطوط لکھنے کے بجائے ایس ایم ایس یا ای میل کے ذریعہ بغیر تمہید کے بات کہہ دی جاتی ہے۔

وہ خطوط جو تجارتی مقاصد کے لئے لکھے جاتے ہیں ان کو کاروباری خطوط کہا جاتا ہے۔ وہ خطوط جو سرکاری محکموں یا اسکول کے پرنسپل کو لکھے جاتے ہیں وہ بھی کاروباری خطوط کہلاتے ہیں۔ نئی ٹکنالوجی آنے کے بعد بھی اس کی شکلوں میں کوئی خاص تبدیلی نہیں آئی ہے۔ چونکہ یہ خطوط ریکارڈ کا حصہ ہوتے ہیں جو کاروباری معاملات میں کام میں آتے ہیں اس وجہ سے اب بھی کاروباری خطوط قواعد و ضوابط کی پاسداری کے ساتھ لکھے جاتے ہیں۔

خطوط کی ایک دوسری تقسیم بھی کی جاتی ہے۔ نجی خطوط کو خط کہتے ہیں اور سرکاری محکموں یا کاروباری ضروریات کے لیے لکھے گئے خطوط میں چونکہ خط لکھنے والا کوئی چیز طلب کرتا ہے اس وجہ سے اس کو درخواست کہتے ہیں۔ اردو میں خط کیسے لکھا جائے اس پر گفتگو کرنے سے پہلے خط کا ایک نمونہ دیکھیں:

پی 17، بٹلہ ہاؤس

جامعہ نگر، نئی دہلی

تاریخ: 10 جنوری 2020

جناب ابا جان!

السلام علیکم

آپ کا خط ملا، یہ جان کر افسوس ہوا کہ آپ گزشتہ ایک ہفتے سے بیمار ہیں۔ اللہ کرے کہ جب یہ خط آپ کو ملے تو آپ صحتیاب ہو گئے ہوں۔ دو انیاں وقت پر لیجئے گا۔ اللہ کی ذات سے امید ہے کہ وہ جلد شفا دے گا۔

آپ میرے لیے فکر مند نہ ہوں، میں یہاں دل لگا کر پڑھ رہا ہوں۔ سمسٹر امتحان اگلے مہینے کی دس تاریخ کو ختم ہو رہا ہے۔ چھٹی ملتے ہی آپ کی خدمت میں حاضر ہوں گا۔

دعاؤں میں یاد رکھیں، امی جان کو سلام کہیں اور امجد کو پیار۔

والسلام

اصغر فیصل

اس نمونے کے خط کو پڑھ کر معلوم ہوتا ہے کہ خط کے چار اجزا ہوتے ہیں یعنی پیشانی، القاب، و آداب، نفس مضمون اور دعائیہ کلمات۔
پیشانی: یہ خط کا پہلا حصہ ہے جس میں خط لکھنے کی جگہ اور تاریخ درج ہوتی ہے۔

القاب و آداب: یہ خط کا دوسرا حصہ ہے جس میں مکتوب الیہ کے مرتبے کے لحاظ سے اس کے لیے القاب اور سلام اور دعا لکھا جاتا ہے۔
نفس مضمون: خط کا تیسرا حصہ نفس مضمون ہے۔ اس حصہ میں خط لکھنے کا مقصد اور مدعا بیان کیا جاتا ہے۔

دعائیہ کلمات: دعائیہ کلمات کسی بھی خط کا آخری حصہ ہوتے ہیں۔ اس حصے میں والسلام، دعا گویا آپ کا خیر اندیش جیسے دعائیہ کلمات لکھے جاتے ہیں۔

پتہ: اور خط کے آخر میں مکتوب نگار اپنا نام اور پتہ لکھتا ہے۔

یاد رہے کہ خط کو مکتوب کہتے ہیں۔ لکھنے والے کو مکتوب نگار اور جس کو لکھا جائے اس کو مکتوب الیہ کہتے ہیں۔

خط لکھنے کے سلسلے میں ابھی جو ترتیب بیان ہوئی وہ کوئی حتمی ترتیب نہیں ہے۔ پیشانی کو پتہ کی جگہ لکھنے کا رواج بھی عام ہے۔

آئیے اب درخواست لکھنے کے طریقے کے بارے میں بھی کچھ گفتگو کر لی جائے۔

دوستو! خط لکھنے کا طریقہ ہم نے ابھی معلوم کیا۔ آئیے اب یہ معلوم کرتے ہیں کہ درخواست کیسے لکھتے ہیں۔ سرکاری دفتروں یا اسکول اور کالج میں کسی ضرورت کے لیے درخواست جمع کرانا ہوتا ہے۔ درخواست میں خطوط کے برعکس مروجہ طریقوں کی پاسداری زیادہ کی جاتی ہے۔ نمونے کے طور پر یہ درخواست ملاحظہ فرمائیں:

تاریخ: 10 جنوری 2020

بخدمت پرنسپل اینگلو عربک سینئر سیکنڈری اسکول

ترکمان گیٹ، دہلی

موضوع: دودن کی چھٹی کی درخواست

عرض یہ ہے کہ اس مہینے کی 20 اور 21 تاریخ کو لکھنؤ میں میرے چچیرے بھائی کی شادی ہے جس کی وجہ سے میں ان دو تاریخوں میں اسکول میں حاضر ہونے سے قاصر ہوں۔

آپ سے التماس ہے کہ مجھے دو دنوں کی چھٹی مرحمت فرما کر شکریہ کا موقع دیں تاکہ میں اپنے بھائی کی خوشی میں شریک ہو سکوں۔

عین نوازش ہوگی۔

والسلام

آپ کا فرماں بردار شاگرد

اختر عالم

اس درخواست کو دیکھیں۔ نجی خط کی طرح اس میں بھی پیشانی، القاب و آداب، نفس مضمون، دعائیہ اور خاتمہ ہے۔ لیکن اس میں ایک اضافی چیز 'موضوع' ہے۔ اس حصے میں خط لکھنے کا مقصد مختصر لفظوں میں لکھا جاتا ہے تاکہ سرسری طور پر دیکھتے ہی خط کے مقصد سے واقفیت ہو سکے۔ تاریخ کو نام کے نیچے بھی درج کرنے کی روایت ہے۔

8 خلاصہ:

دوستو!

اپنی روزمرہ کی زندگی میں ہمیں مضمون، خط اور درخواست لکھنے کی ضرورت پڑتی ہے۔ اچھا مضمون، خط یا درخواست لکھنے کے لیے اس ماڈیول میں بتائے گئے اصولوں کی پاسداری ضروری ہے۔ انشا پر دازی یا مضمون نویسی میں مہارت کثرت مطالعہ اور مسلسل مشق سے حاصل ہوتی ہے۔ اس ماڈیول میں خط اور درخواست کے نمونوں کی مدد سے آپ کو خط اور درخواست لکھنے کے طریقے بھی بتائے گئے ہیں۔ امید ہے کہ اس ماڈیول میں بتائی گئی باتوں سے آپ بھرپور استفادہ کریں گے۔

Disclaimer

آن لائن کورس کے درسی مواد کی ترتیب و تدوین کے لیے این سی ای آر ٹی کی درسی و معاون درسی کتابوں اردو زبان و ادب کی تاریخ، اردو قواعد و انشا، اردو کی ادبی اصناف، رہنما کتاب، اردو تدریسیات، اردو زبان کی تدریس وغیرہ سے استفادہ کیا گیا ہے۔